

Функціональні характеристики інституту конституційної скарги та модель його впровадження в Україні

М. Гультай

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук

З часів започаткування в Україні системи конституційної юрисдикції на науково-практичному рівні тривають дискусії щодо запровадження інституту конституційної скарги як важливого інструменту вдосконалення конституційної юстиції, забезпечення доступу осіб до конституційного правосуддя.

Інститут конституційної скарги виник в Європі ще в XIX столітті. Право на таку скаргу вперше було визнано у Німеччині імперською Конституцією 1849 року. Згодом конституційна скарга була закріплена основними законами Швейцарії (1874 рік), Австрії (1920 рік), Іспанії (1931 рік та 1978 рік), ФРН (1949 рік), Росії (1993 рік), Польщі (1997 рік) та іншими. На сьогодні інститут конституційної скарги визнаний однією з найважливіших складових розбудови сучасного конституціоналізму багатьма країнами світу, в яких запроваджено континентальну модель конституційної юстиції (Австрія, Албанія, Бразилія, Іспанія, Киргизстан, Латвія, Литва, Монголія, Польща, Республіка Корея, Російська Федерація, Сенегал, Сирія, Словенія, Судан, Тайвань, Угорщина, ФРН, Чехія, Швейцарія та деякі інші).

Визнання доцільності та ефективності інституту конституційної скарги багатьма країнами — з одного боку, та очевидна необхідність послідовного розвитку та вдосконалення конституційної юстиції в Україні — з іншого, обумовлюють актуальність цієї проблеми та нагальну необхідність її наукового дослідження.

Конституційна скарга стала об'єктом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Різні аспекти її функціонування досліджували у своїх працях Ф. Абдулаєв, М. Бондар, Ю. Барабаш, Г. Василевич, Г. Гаджиев, Р. Гваладзе, П. Євграфов, І. Кравець, В. Кряжкова, В. Кучинський, Л. Лазарев, О. Петришин, А. Портнов, А. Селіванов, С. Шевчук та інші. На дисертаційному рівні історико-теоретичні та конституційно-правові аспекти становлення, розвитку та функціонування конституційного судочинства в Україні та інших країнах світу досліджували І. Алексєнко, Т. Бринь, І. Васильєва, В. Гергелійник, О. Завалевська, В. Кампо, К. Карашук, М. Кельман, О. Кузьменко, О. Намясенко, М. Нудель, І. Переш, В. Пліско, А. Портнов, М. Савенко, І. Сліденко, М. Тесленко, Ю. Токаєва, Г. Христова та інші. Однак у жодній із вітчизняних дисертаційних робіт інститут конституційної скарги не виступав самостійним об'єктом дослідження, хоча в більшості з них відповідна проблематика розглядалася поряд із іншими інструментами та засобами конституційної юстиції.

Попри підвищений останніми роками інтерес до проблеми конституційної скарги, у вітчизняних конституційно-правових дослідженнях цей інститут, на наше переконання, розкривається недостатньо повно. Аналіз конституційної скарги

відбувається переважно в аспекті світового досвіду її запровадження або як інструменту захисту та гарантування прав і свобод органами конституційної юстиції. При цьому широкий спектр інших функціональних напрямів конституційної скарги, а також її оптимальні моделі для України залишаються переважно поза увагою дослідників. Останній аспект набуває ще більшої актуальності у зв'язку з конституційно-правовою реформою, яка на сьогодні активізована через ініціативу створення Конституційної Асамблеї для підготовки змін до Конституції України¹.

Отже, метою цієї статті є: визначення основних аспектів функціональної характеристики інституту конституційної скарги, напрямів її впливу на правову систему; оцінка перспективи впровадження конституційної скарги у вітчизняну систему конституційного правосуддя; формулювання пропозиції щодо потенційно можливої моделі конституційної скарги громадян в Україні для її подальшого науково-практичного обговорення.

За всієї різноманітності визначень конституційної скарги, що пропонуються в сучасних дослідженнях, сутність конституційної скарги полягає у визнанні за фізичними і юридичними особами приватного права звертатися до органів конституційного судочинства із письмовою заявою про перевірку конституційності законів та інших юридичних актів, які скасовують чи обмежують конституційні права і свободи.

Як свідчить аналіз наукової літератури², основною функціональною характеристикою інституту конституційної скарги визнається її роль як одного з ключових інструментів правового механізму захисту прав і свобод людини. Проте, незважаючи на тісний зв'язок між конституційною скаргою та забезпеченням прав і свобод органами конституційної юрисдикції, ці інститути мають самостійне значення та не є нерозривно пов'язаними.

З одного боку, конституційна скарга — не єдиний, а лише один з інструментів гарантування та захисту конституційних прав і свобод органами конституційної юстиції. Завдання Конституційного Суду України щодо гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону на всій території України (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України») поширюється також на права і свободи людини і громадянина, передбачені Розділом II Конституції України.

¹ Див.: Указ Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 р. № 224/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=224%2F2011>.

² Євграфов П. Конституційна скарга — складова захисту прав громадян / П. Б. Євграфов // Закон і бізнес. — 2002. — № 36. — С. 2; Шевчук С. Гарантія прав человека: о внедрении института конституционной жалобы на Украине / С. В. Шевчук // Юридическая практика. — 2010. — № 10 (637). — 9 марта. — С. 17; Тесленко М. В. Конституційна скарга як один із засобів правозахисту людини і громадянина / М. В. Тесленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2003. — № 9. — С. 5–13; Радзівська В. В. Конституційна скарга як важлива форма захисту прав і свобод людини у Конституційному Суді України / В. В. Радзівська // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 1. — С. 103–107; Олійник І. Інституалізація конституційної скарги: новаційний механізм гарантії прав і свобод особистості / І. Олійник, О. Безбожна // Підприємство, господарство і право. — 2008. — № 9. — С. 24–27.

Отже, першочергове завдання щодо забезпечення прав і свобод реалізується Конституційним Судом України шляхом здійснення всіх його повноважень, передбачених Розділом XII Конституції України та статтею 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР (далі — Закон 1996 року). Передусім це вирішення питань про відповідність Конституції законів України та інших правових актів, віднесених до його компетенції, а також офіційне тлумачення Конституції та законів України; вирішення питань про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість; надання висновків щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, які, серед іншого, встановлюють, що Конституція не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (стаття 157 Основного Закону).

На підтвердження зазначеної позиції Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР, визначаючи повноваження Уповноваженого, закріпив його право звертатися до Конституційного Суду України з поданням про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим, що стосуються прав і свобод людини і громадянина (пункт 3 статті 13 Закону). Враховуючи викладене, слід погодитися з А. Портновим, який виокремлює серед п'яти груп спорів (конфліктів), котрі розглядає орган конституційного судочинства України, спори щодо захисту прав і свобод людини і громадянина¹.

Аналіз практики Конституційного Суду України свідчить, що з моменту створення та до 2011 року за конституційними поданнями органів державної влади і місцевого самоврядування та конституційними зверненнями громадян і юридичних осіб ним було ухвалено 251 рішення, з яких 105 прямо чи опосередковано стосуються забезпечення, захисту чи гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина. Отже, захист прав і свобод є наскрізною функцією під час здійснення повноважень органом конституційного контролю і не пов'язаний лише з інститутом конституційної скарги.

У науці конституційного права, на нашу думку, суттєво недооцінюється багатоманітність функціональних напрямів інституту конституційної скарги, різноаспектність його теоретико-прикладного значення в умовах становлення та розвитку сучасного конституціоналізму.

Насамперед, інститут конституційної скарги посідає важливе місце в системі інститутів конституційного права. Як інститут права він потребує ґрунтовного аналізу з погляду теоретико-методологічних уявлень про систему права та її структурні елементи. Такі дослідження майже відсутні у вітчизняній науці конституційного права, що стосується не лише інституту конституційної скарги, а й інститутів конституційного судочинства в цілому.

¹ Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні і практичні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Портнов — К., 2009. — С. 78.

Корисний досвід такого підходу демонструють російські конституціоналісти. Так, М. Вітрук, дослідивши конституційне судочинство з позицій теорії інститутів права, запропонував віднести до правових інститутів судового конституційного процесу: 1) принципи конституційного судочинства; 2) стадії конституційного судочинства; 3) окремі види конституційного провадження за конкретними категоріями справ¹. До цього переліку А. Портнов запропонував додати інститут учасників провадження у справах конституційної юрисдикції². У межах наведеної класифікації інститутів конституційного судочинства інститут конституційної скарги слід виділити як окремий вид конституційного провадження, оскільки вони виділяються залежно від повноважень органу конституційної юрисдикції. Це означає, що у разі запровадження інституту конституційної скарги в Україні його процесуальні особливості можуть бути законодавчо закріплені в окремій главі, якою слід доповнити Розділ III «Особливості конституційного провадження» Закону 1996 року.

Наступним функціональним напрямом інституту конституційної скарги виступає значення останньої як інструменту впливу особи на систему права та державну політику, що обумовлює виняткову роль конституційної скарги у тріаді «особа, право, держава». Конституційна скарга виступає ефективним юридичним засобом, що надає можливість особі долучитися до здійснення правової політики держави. За умови задоволення зазначеної скарги стає можливим вилучити з масиву юридичних норм, закріплених державою в чинному законодавстві, ті, які скасовують або обмежують права людини, тобто які за своїм змістом є неправовими. Інститут конституційної скарги для фізичних та юридичних осіб приватного права забезпечує реальні важелі впливу на зміст чинного законодавства, на процес його формування та вдосконалення шляхом виключення з його системи неконституційних положень законів та інших нормативно-правових актів.

У широкому розумінні конституційна скарга дає змогу особі «скерувати» діяльність держави у напрямі забезпечення суспільних потреб та інтересів, в основі яких лежать фундаментальні права і свободи, що веде до утвердження верховенства права. За своїми юридичними наслідками конституційна скарга виступає одним із засобів реалізації принципу взаємної відповідальності особи та держави.

Забезпечення можливості особи брати активну участь у контролі за діяльністю вищих органів державної влади, яка реалізується у відповідних правових формах (нормотворчій, яка має своїм результатом створення законодавчих актів; правозастосовній, що завершується ухваленням конституційно-правового акта; правосудній, внаслідок якої ухвалюється судове рішення, та ін.), дає підстави для визнання конституційної скарги одним із сучасних інститутів демократії.

¹ Вітрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс / Н. В. Вітрук — М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 16–18.

² Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні і практичні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Портнов. — К., 2009. — С. 284–288.

Важливо зазначити, що конституційна скарга дає особам можливість впливати на зміст і межі законів як актів вищої юридичної сили, на відміну від адміністративної юстиції, яка обмежується питаннями законності підзаконних актів, які є менш значущими елементами в ієрархічній структурі системи законодавства. Отже, ще одним напрямом функціональної характеристики інституту конституційної скарги виступає її значення як юридичної гарантії конституційної законності діяльності органів державної влади.

Різномасштабність функціональних напрямів розвитку інституту конституційної скарги (які потребують подальшого глибокого вивчення), а також тривалий досвід його застосування в багатьох країнах світу обумовлюють необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні. Такі провідні українські конституціоналісти, як П. Євграфов, А. Портнов, А. Селіванов, С. Шевчук та інші, підтримують ідею запровадження цього інституту. Однак деякі фахівці — В. Тихий, П. Ткачук, В. Шаповал — вважають, що відсутність в Україні інституту конституційної скарги компенсується можливістю конституційного звернення фізичних та юридичних осіб до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України. Частково така позиція підтверджується положеннями Закону 1996 року, в якому конституційне звернення визначається як письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи (стаття 42 Закону). Таке визначення прямо вказує на те, що офіційне тлумачення за конституційним зверненням фізичних або юридичних осіб приватного права функціонально спрямоване на забезпечення та захист їх прав і свобод, що споріднює його з інститутом конституційної скарги.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону 1996 року). У науковій літературі неодноразово наголошувалося, що за буквою цього Закону однозначне, але таке, що посягає на права і свободи, застосування Конституції або законів України не є підставою для конституційного звернення. Конституційний Суд України керується розширеним тлумаченням цього положення та розглядає конституційні звернення осіб також у випадках, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції або законів України, що, на думку заявника, може призвести або призвело до порушення його конституційних прав¹. Однак залишається очевидним, що таке формулювання статті 94 зазначеного Закону потребує внесення відповідних змін.

¹ Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних і юридичних осіб / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 2. — С. 70.

На думку ряду дослідників, про близькість інститутів офіційного тлумачення та конституційної скарги свідчить також частина друга статті 95 Закону 1996 року, згідно з якою «у разі якщо при тлумаченні Закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього Закону». Тим самим створено можливість захисту прав і свобод особи через визнання неконституційності застосованого закону шляхом ініціювання особою процедури щодо його офіційного тлумачення в єдиному органі конституційної юрисдикції. Як зазначає В. Тихий, «таким чином, Конституцією та законами України надається можливість особам фактично подавати конституційні скарги до Конституційного Суду України про захист своїх конституційних прав...»¹.

З таким твердженням важко погодитися, оскільки зазначена процедура унеможливує власну ініціативу фізичної чи юридичної особи порушувати перед органом конституційної юрисдикції питання про неконституційність закону або іншого юридичного акта, що нівелює саму сутність інституту конституційної скарги, оскільки позбавляє його більшості з визначених вище напрямів його функціональної характеристики. Отже, навряд чи інститут офіційного тлумачення Конституції та законів України за зверненням фізичних чи юридичних осіб може вважатися повноцінним «замінником» інституту конституційної скарги.

Прихильники впровадження інституту конституційної скарги в Україні вбачають його переваги у встановленні додаткових гарантій захисту прав і свобод людини, забезпеченні безпосереднього доступу осіб до конституційного правосуддя та вдосконаленні роботи Конституційного Суду України в цілому. Однак науковці вказують також на такі можливі негативні наслідки нововведення, як: перевантаження Конституційного Суду України; неможливість вирішення ним найважливіших проблем суспільного життя, основоположних проблем щодо прав людини²; фактичне перетворення органу конституційного контролю на «четверту» інстанцію для справ, що підлягають розгляду судами загальної юрисдикції, тощо.

Слід визнати, що незважаючи на багаторічний позитивний досвід становлення та функціонування інституту конституційної скарги в різних країнах світу, схематичне запозичення правових засобів та інститутів без їх належної адаптації до сучасних умов функціонування органу конституційної юрисдикції України може завдати шкоди правовій системі в цілому. Непродумане запровадження інституту конституційної скарги здатне дестабілізувати роботу Конституційного Суду України, який працює над утвердженням власної ролі в суспільному житті як неупередженого гаранта верховенства права, реалізації конституційних прав і свобод людини.

¹ Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних і юридичних осіб / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 2. — С. 67.

² Тодика Ю., Марцеляк О. Конституційний Суд України в механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян / Ю. Тодика, О. Марцеляк // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 4 (11). — С. 38–39.

При розробці науково обґрунтованої моделі конституційної скарги, належним чином адаптованої до вимог чинного законодавства та потреб конституційної юстиції України, необхідно передусім визначитися стосовно низки принципових питань, що складають правовий механізм її функціонування¹, а саме:

1) встановлення суб'єктів, наділених правом звернення до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою. Вважаємо, що такими суб'єктами мають бути особи, визначені у статті 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» як суб'єкти права на конституційне звернення з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи².

2) предмет конституційної скарги, тобто коло юридичних актів, конституційність яких підлягає оскарженню. Згідно з досвідом іноземних країн предметом конституційної скарги можуть виступати закони або їх окремі положення, нормативні акти глави держави, уряду, інші нормативно-правові акти, індивідуальні адміністративні акти, судові рішення у конкретних справах.

В умовах України широкий перелік юридичних актів, які можуть виступати предметом конституційної скарги, призведе не лише до надмірного перевантаження єдиного органу конституційної юрисдикції, а й до виходу Конституційного Суду України за межі власної компетенції та втручання у сферу повноважень судів загальної юрисдикції. Відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень останнього не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

На наше переконання, логічно обґрунтований та коректний з техніко-юридичних позицій предмет конституційної скарги складатиме перелік юридичних актів, визначений у частині першій статті 150 Конституції України, а саме: закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим³. Щодо цього постає справедливе запитання: зазначений перелік охоплює лише нормативно-правові акти відповідних органів державної влади чи стосується й ухвалених ними індивідуальних актів? З цього приводу Г. Христова за результатами аналізу доктринальних та нормативних джерел стверджує, що юрисдикція Конституційного Суду України охоплює всі юридичні акти зазначених державних органів (нормативні та індивідуальні акти-документи та акти-дії), прийняті після набуття чинності Конституцією України, та нормативно-правові акти

¹ Щодо основних питань правового механізму функціонування конституційної скарги див. також: Гультай М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні / М. М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 116–118.

² Цю думку поділяють П. Євграфов та М. Тесленко, однак А. Портнов вважає, що суб'єктами конституційної скарги мають бути лише фізичні особи.

³ На думку А. Селіванова та П. Євграфова, предметом конституційної скарги в Україні мають бути виключно закони. М. Тесленка вважає, що до нього слід віднести закони та інші правові акти, що були застосовані або підлягають застосуванню у конкретній справі.

цих органів, прийняті до набуття чинності Основним Законом¹. З огляду на практичну значущість це питання потребує самостійного дослідження, за висновками якого може бути визнано доцільним внесення уточнюючих змін до частини першої статті 150 Конституції України, а також відповідних нормативних актів, що регламентують діяльність Конституційного Суду України.

3) умови прийнятності конституційної скарги, тобто комплекс обставин, що враховуються під час вирішення питання стосовно відкриття конституційного провадження чи відмови у його відкритті. До них передусім належать: наявність та доведеність особою факту порушення її конституційних прав і свобод, використання всіх інших правових можливостей захисту порушених прав і свобод, дотримання встановлених строків звернення з конституційною скаргою, в окремих країнах — сплата державного мита тощо².

У межах цього дослідження зупинимось на перших двох вимогах. Вважаємо, що з метою запобігання зловживанню правом на конституційну скаргу та убезпечення єдиного органу конституційної юрисдикції від використання його у політичних цілях умовою прийнятності конституційної скарги має стати порушення конституційних прав і свобод скаржника в результаті застосування закону чи іншого юридичного акта або їхніх окремих положень, конституційність яких оскаржується.

У деяких країнах поряд із конституційними скаргами окремих осіб для захисту їхніх конституційних прав і свобод існують і «народні скарги» (*Actio popularis*), тобто звернення певного громадянина до конституційного суду для захисту інтересів інших осіб чи колективних прав³. Проте вони поширені переважно у країнах Африки, Центральної та Північної Америки (Бенін, Гана, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Конго, Панама та інші) і навряд чи є прийнятними в Україні на сьогоднішньому етапі становлення її конституційної юстиції.

Варто підкреслити, що конституційна скарга повинна містити докази порушення саме конституційних прав і свобод, які мають фундаментальний характер, а не будь-яких суб'єктивних прав, що опосередковано впливають, на думку скаржника, з його прав людини. Причому оскільки під час розгляду конституційної скарги вирішується питання про конституційність законів чи інших юридичних актів або їхніх окремих положень, порушені конституційні права і свободи повинні у вузькому значенні розумітися як права та свободи, закріплені Конституцією України.

Заслуговує на увагу і така проблема: в окремих країнах конституційні скарги стосуються також юридичних актів, які можуть бути застосовані при розгляді справи, що, відповідно, може призвести до порушення конституційних прав і свобод. Так, Конституційний Суд Російської Федерації за скаргами про порушення конституційних прав і свобод громадян і за запитами суддів перевіряє консти-

¹ Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Христова Г. О. — Х., 2004. — С. 12.

² Див.: Гультай М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні / М. М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 117–118.

³ Див.: Бакірова І. Конституційне звернення та конституційна скарга: переваги та недоліки / І. Бакірова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.org.ua/article/42>.

туційність закону, який застосовується чи має бути застосований у конкретній справі¹.

Вважаємо, що в сьогоднішніх умовах слід поширювати інститут конституційної скарги лише на випадки, коли порушення конституційних прав і свобод фактично відбулося й особа вжила всіх правових засобів для захисту та (або) відновлення порушеного права в передбаченому законом порядку. Отже, категоричною вимогою до прийнятності конституційної скарги має стати вичерпання особою всіх засобів правового захисту на рівні судів загальної юрисдикції або адміністративних чи правоохоронних органів, якщо ухвалені ними рішення є остаточними і не підлягають оскарженню в судовому порядку. Рішення Конституційного Суду України, яким закон, інший юридичний акт або їхні окремі положення визнані неконституційними, виступатиме підставою для перегляду остаточного рішення суду або адміністративного чи правоохоронного органу у встановленому законом порядку.

Запропонована нами модель конституційної скарги передбачає право громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб приватного права після вичерпання всіх національних можливостей правового захисту подати скаргу до Конституційного Суду України щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у випадках, коли застосування цих актів у конкретних справах призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод суб'єктів касаційної скарги.

Цілком очевидно, що викладені пропозиції не є безспірними та однозначними, вони потребують широкої фахової дискусії, що дасть змогу, спираючись на світовий досвід впровадження цього конституційно-правового інституту, розробити науково обґрунтовану оптимальну модель конституційної скарги, належним чином адаптовану до вимог та потреб системи конституційної юстиції України.

¹ Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін. ; за заг. ред. В. О. Ріяки. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К. : Юрінком Інтер. — 2007. — С. 435–436.